

oskiljaktiga?

Enligt Ahnlund var Axel Oxenstierna konungens trojännare och i stort arbetade de två konfliktfritt med att bygga upp den ärorika svenska stormakten. Nilssons artikel 1634 års regeringsform retade gallfeber på Ahnlund. Den talade nämligen om grundläggande konflikter mellan kungen och hans kansler. Och nämnda regeringsform, som konstruerats av Oxenstierna själv, sågs som ett verktyg för att i den växande svenska staten säkra högadelns positioner i allmänhet och släkten Oxenstiernas i synnerhet.

Inga rosor från Ahnlund

Såväl i Historisk Tidskrift som i en streckare i Svenska Dagbladet slog professor Ahnlund fast att kandidat Nilsson inte var mycket värd som forskare. Men denne arbetade oförskräckt vidare. I själva verket återgick Nilsson till en äldre strömning som var mer kritisk till den svenska högadelns roll. Statsvetaren Carl Arvid Hessler var inne på samma spår och genomslaget ökade med genombrottet för den stränga källkritiken. Ahnlunds idealistiska grundhållning framstod som föråldrad och hans nestorsposition inom

1600-talsforskningen övertogs så småningom av den så grundligt utskällda Nilsson.

Men eftersom Sven A Nilsson och hans generationskamrater var utpräglat akademiska skribenter har revideringen av den svenska 1600-talshistorien inte slagit igenom utanför universitetens seminarierum. Det är synd, för den moderna versionen är mer spännande än Ahnlunds. I sin sista artikel sammanfattade Nilsson hur det egentligen gick till när den svenska stormaktens infrastruktur byggdes upp.

När Gustav Vasas yngste son, Karl IX, dog år 1611 såg adeln sin chans till revansch. Karls mål hade varit att till största delen regera ensam, med hjälp av offrälse sekreterare, vilket han understrukt genom att halshugga flera oppositionella aristokrater som envis hävdade att adelns huvudorgan, riksrådet, borde ha en avgörande roll i statens styrelse.

Nu ställde adeln, ledd av Axel Oxenstierna, stränga krav för att förklara tronföljaren Gustav II Adolf myndig. I sin kungaförsäkran måste han lova att regera "med råds råde" och att besätta rikets främsta ämbeten med infödda svenska adelsmän. Samtidigt utsågs Oxenstierna till kansler, och kansliet var riksstyrelsens hjärta. Gustav Adolf tvingades till nära samarbete med rådsadelns främste ledare och såg till en början ut att ha förlorat det mesta av den självsväldiga kungliga auktoritet hans far haft.

Förceerade byråkratiska hinder

Men den nye kungen visade sig inte så lättstyrd. Sverige låg i krig med Danmark, och i fält kunde kungen sköta regeringsärendena ganska ostörd av förvaltningsapparaten i Stockholm. Han fann också vägar att gå förbi de byråkratiska stadgar som Axel Oxenstierna satte upp. Ibland lät kungen helt sonika bli att underteckna instruktioner för ämbetsverken, och behöll så sin handlingsfrihet. Eller så kom tilläggsinstruktioner. När Svea hovrätt upprättades 1614, bemannad av högadeln, var den tänkt att fungera som landets högsta domstol, men Gustav Adolf såg redan året efter till att domarna kunde överklagas till honom själv.

Dessutom började kungen ta tillbaka gods och gårdar som kronan tidigare hade gett i förläning till adeln, oftast med motiveringen att länstagarna försummat sin krigstjänst. Han hade kvar sin rätt att utfärda förordningar i sådana frågor utan att höra rådet.

Processen underlättades dessutom av att indragningarna av förläningar inte sköttes av kansliet utan via kammaren, det ämbetsverk som förvaldade statskassan. I kammaren satt fortfarande Karl IX:s gamla sekreterare kvar på viktiga poster och de la inte fingrarna emellan. Med stöd av de ofrälse stånden kunde Gustav Adolf använda riksdagarna för att få till stånd ytterligare godsindragningar.

Det började gå upp för de flesta adelsmän att de borde hålla sig väl med en så energisk kung, och ståndets anspråk på delad regeringsmakt pressades tillbaka år för år. En episod från slutet av 1620-talet, beskriven i ett brev av Axel Oxenstiernas bror Gabriel, visar tydligt hur maktbalansen har tippat.

Adeln blev komplex

Adeln hade tvingats gå med på att betala extra krigsskatter, men framhåller för kungen att eftergifterna hade gjorts av "affection och benägenhet" och begär en försäkran om att de inte ska ses som ett prejudikat för framtiden. Men Gustav Adolf vägrar blankt. "Sade H K M:it nu vara andra tider, och sig ingen affection eller benägenhet behöva, utan vad som sker, det är skyldig plikt och trohet". Över detta, skriver Gabriel Oxenstierna, "blev adeln något perplex och förreste så sin kos..."

Mot den bakgrunden bör vi förstå vad som hände efter Gustav II Adolfs död 1632. Enligt Nilsson röt det sig om en fredlig statskupp. Han är nämligen, i motsats till Ahnlund, skeptisk till Axel Oxenstiernas påstående att kungen skulle ha godkänt den regeringsform som riksdagen antog 1634.

Regeringsformen var i allt väsentligt Oxenstiernas eget verk, en systematisering och utbyggnad av hans tidigare förvaltningsreformer. Styrelseorganen fick klart avgränsade

Form som överlevde. Axel Oxenstierna skapade en regeringsform som riksdagen antog 1634. Idén om de svenska ämbetsverkens självständiga ställning var kontroversiell, men än idag lever den kvar.

uppgifter. I spetsen för var sitt collegium ställdes fem riks-ämbetsmän – i praktiken självklart högadeliga – som i sin tur kontrollerade hela förvaltningen. Kungen, däremot, står utanför, som en dekoration. Och riksdagarna blir i regeringsformen undantagsföreteelser.

1634 års regeringsform är således mer än en förvaltningsstadga för drottning Kristinas omyndighetstid. I själva verket var det Oxenstiernas mest ambitiösa försök att skapa en "oligarkisk ämbetsmannastat" med så fast organisation att det inte skulle bli någon plats för det personliga styret som Gustav Adolf hade lyckats utöva. Enligt kanslerns egna ord skulle Sverige med regeringsformen kunna styras oavsett om kungen var "närvarandes eller frånvarandes, levande eller död, så att riket under en klok konung kunde väl förestås och en fävitisk konung icke strax kastar det omkull".

Det vanliga i Europa var att högadeln försökte begränsa eller riva ned det centrala statsmaskineriet för att stärka sin makt. Som Sven A Nilsson visade försökte högadeln i Sverige i stället bygga staten så stadigt som möjligt och sedan säkra sin kontroll över den nya byråkratin. Det är innebörden av 1634 års regeringsform.

Under flera decennier var regeringsformen en källa till politisk strid. Under förmyndarregeringarna fungerade den i stort som det var tänkt, men drottning Kristina slingrade sig skickligt undan att bekräfta den vid sitt troninträde. Samma gällde hennes efterträdare Karl X Gustav. Och en viktig byggensten i Karl XI:s enväld var deklarationen att regeringsformen inte var bindande för en myndig kung.

Enväldets införande 1680 innebar ändå inte slutet för regeringsformen. De byråkratiska strukturerna överlevde nägorlunda oskadda. Stora delar av vår nuvarande statsförvaltning är i grunden Oxenstiernas verk och mest påtaglig är ämbetsverkens självständiga ställning, som överlevt till våra dagar. Det är, internationellt sett, ett ovanligt system. Dagens återkommande bråk om så kallat ministerstyret, obegripliga för så många utlänningar, beror alltså i sista hand på Axel Oxenstiernas försök att begränsa 1600-talskungarnas personliga makt. Men få svenska medborgare känner till det.

Utraderade historiektioner

På 1930-talet var historia ett centralt ämne i samhällsdebatten och stora delar av den konservativa allmänheten var säkert lika upprörda som Nils Ahnlund över försöket att revidera idealbilderna av Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna. Då Sven A Nilssons sista artikel publicerades 60 år senare var det enbart professionella historiker som noterade saken. Och hans död gick obemärkt förbi. Såväl historiker som historia har förpassats ut i det offentliga samtalets periferi. Delvis beror det på att skulderutvisningen i historia nästan har raderats ut. Men till viss del är det historikernas eget fel.

Nilsson är ett belysande exempel. Hans inflytande som forskare och lärare var oerhört, men medan Ahnlund skrev för en stor allmänhet, publicerade Nilsson nästan uteslutande avhandlingar och uppsatser avsedda för specialister. Titlar som *Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594* lockade inga historieintresserade amatörer. Samma inåtvändhet präglar hans kolleger. Nästan inga svenska historiker skriver brett utplagda verk om vår historia idag, och det som någon gång kommer ut på tyska eller engelska översätts inte.

Så medan Sven A Nilsson och hans samtida var upptagna med den akademiska dispyten försvann publiken. Och den som på sitt lokala bibliotek letar efter biografier över Axel Oxenstierna eller Gustav II Adolf hittar nog bara två. De som Nils Ahnlund skrev på 1930-talet.

Skiljelinje. Historikern Sven A Nilsson hade ett kritiskt förhållningssätt till den svenska högadeln. Synen på Axel Oxenstiernas roll under Gustav II Adolfs utgjorde en tydlig skiljelinje mellan honom och professor Nils Ahnlund.